

IRAK TÜRK EDEBİ DİLİNİN TARİHİ GELİŞİMİ

Nevzat ÖZKAN*

ÖZET

Irak; Selçuklu Devleti, Musul ve Erbil atabeylikleri, İlhanlılar, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Safeviler döneminde Türklerin yerleştiği bir ülkedir. 1534'te Osmanlı Devleti'nin yönetimi altına girmiş ve 384 yıl Osmanlı idaresi altında kaldıktan sonra 1918'de İngilizlere terk edilmiştir. 5 Haziran 1926'da Ankara Anlaşmasıyla Musul'un kesin olarak Türk hakimiyetinden çıkmasıyla birlikte Irak Türkleri bu bölgede azınlık haline gelmiştir.

Osmanlı döneminde başta Nesimî, Fuzulî, Bağdatlı Ruhî gibi pek çok büyük Türk şairini yetiştiren bu ülkede, Türk yazı dili geleneği çok köklü bir geçmişe sahiptir. Anadolu'da teşekkül eden edebî dilin Irak'ta da etkili olduğu bu dönemi Irak Türkmen Edebiyatı için Osmanlı Türkçesi dönemi olarak kabul etmek yerinde olur.

Irak'ın bağımsızlığını kazandığı 1920'li yıllardan sonra ise Irak Türkmen Edebiyatı bir azınlık edebiyatına dönüşmüştür. Ancak bu dönemde de Irak Türkmenleri, Türkiye'deki edebî dili ve edebiyat gelişmelerini izlemeye devam etmişlerdir.

Krallığın devrildiği 1958'den itibaren Türkçe edebiyat ve yayın çalışmaları baskı altına alınmıştır. Bu dönemde Türkmen yazar ve şairleri takibata ve katliama maruz kalmıştır. Bu baskıcı uygulamalar, günümüzde el değiştirmekle birlikte hâlâ devam etmektedir.

Irak Türkmen edebî dili, her şeye rağmen Türkiye Türkçesine bağlı olmaya devam etmiştir. Irak Türkmen ağızları, günlük hayatta ve sözlü edebiyatta devam

*Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. nozkan@erciyes.edu.tr

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

etmekle birlikte, yazılı edebiyatta kullanılmamıştır. Irak Türkmenleri, bütün engellemelere rağmen alfabe konusunda da Türkiye'yi izlemeye çalışmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Irak, Turkmen, dil, edebiyat, edebî dil, azınlık.

THE HISTORICAL DEVELOPMENT PROCESS OF TURKISH LITERARY LANGUAGE IN IRAQ

ABSTRACT

Iraq is a state settled Turkish in the period of Seljuk State, Musul and Erbil Sultanate, Ilhanlıs, Karakoyunlus, Akkoyunlus and Safevi. It was controlled by Ottoman Empire in 1534 and it was continued 384 years. Then it was given over to English. With Ankara Treaty in 5th June 1926, the authority of Ottoman Empire ended and Iraq Turkish in this area became minority.

Turkish literary language costum has very improved past (in this state) that trained Nesimî, Fuzulî, Bağdatlı Ruhî and a lot of famous Turkish poets in Ottoman period. Literary language was formed in Anatolia effected Iraq. For Iraq Turkmen Literature this time was the Ottoman Turkish period.

After 1920's Iraq secured independence, Iraq Turkmen Literature was a minority literature. But Iraq Turkmens followed literary language and literature in Turkey in this period.

Since 1958 subverted the monarchy Turkish literature and publishing was subdued(tense kullanımı). Turkmen writers and poets faced prosecution and massacre in this period. Repressive applications are continued carry or maintain today by others.

In spite of everything everything Iraq Turkmen literary continued to follow Turkey Turkish. Iraq Turkmen dialects use everyday life and parol literature but it's not used in formal writing language. Iraq

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

Turkmens follow Turkey about the alphabet despite all coactions.

Key Words: Iraq, Turkmen, language, literature, literary language, minority.

1. Irak'taki Türk varlığı:

Irak'a yerleşen ilk Türkler, 674 yılında Türkistan'a sefer yapan Ubeydullah bin Ziyad'ın yanında bu topraklara gelen 2.000 kadar askerdir. IX. yüzyılda Abbasi Halifesi Memun zamanında da bazı Türk toplulukları bu ülkeye yerleşmiştir. Ancak Irak'a asıl büyük Türk iskanı Selçuklu hanı Tuğrul Bey'in 1055'te Bağdat'a girmesiyle başlamıştır. Selçuklulardan sonra gelen Musul Atabeyliği (1127-1233), Erbil Atabeyliği (1144-1232) ve Kerkük'te hüküm süren Kıpçak Beyliği zamanında Türk göçleri artarak devam etmiştir.

Moğol istilasından sonra İlhanlılar (1258-1336) dönemi başlamış, daha sonra sırasıyla Celâyirliler (1336-1360), Karakoyunlular (1360-1469), Akkoyunlular (1469-1508) ve Safevîler (1508-1534) dönemleri yaşanmıştır. 1534 yılında Osmanlı hakimiyetine giren Irak'a bu dönemde Balkanlar'dan, Afyon, Urfa, Diyarbakır ve Tokat gibi Anadolu şehirlerinden çok sayıda Türk yerleştirilmiştir.

Irak, 1918 yılında İngiliz işgaliyle Türk hakimiyetinden çıkmış ve özerklik kazanan yeni Irak'ta 21 Mart 1925'te hazırlanan Kraliyet Anayasası'nın 16. maddesiyle Türkler; Araplar ve Kürtlerle birlikte kurucu halk olarak kabul edilmiştir. (Saatçi, 1986: 99-106) Ancak Krallığın devrilmesinin ardından 1958 yılında hazırlanan yeni anayasada Irak Cumhuriyeti'nin Arap ve Kürt halkından meydana geldiği bildirilerek Türkler azınlık durumuna düşürülmüştür. (Öztürk, 1999: 173)

Birbiri ardına gelen idamlar ve baskılarla tamamen yok edilmeye çalışılan Irak Türklüğü, çok köklü bir geçmişe dayandığı bu coğrafyada her dönemde varlığını korumayı başarmıştır.

1990 yılı tahminlerine göre Irak'ın toplam nüfusu 17.742.000'dir. Genel nüfusun % 12'sini teşkil eden Türklerin nüfusu ise 2.129.000 olarak verilmektedir. (Saatçi, 1996: 32) Temmuz 2000 itibarıyla Irak nüfusunun 22.675.617'ye ulaştığı bildirilmektedir. Bu durumda Türk nüfusunun da 2.721.740'a ulaştığı tahmin edilebilir. (Özkan, 2002: 72)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

Irakta yaşayan Türk boy ve aşiretleri; Bacvanlu veya Bacvan, Bayat, Beğdili, Biravcılı, Çepni, Döger, Eymür, Gökçelü, Harbedenli, Karaboğa, Karakoyunlu, Karanaz, Mavıllı (Mavili), Muradoğlu veya Muradiye, Ocuşlu, Salihi, Salur, Sarıllı (Sarılı), Şebek, Ulaşlu, Ulus-Tatar, Yağcı, Yağmur Tatalu veya Tatlu, Yıva adlarıyla bilinmektedir. (Saatçi, 1997: 261-300)

Bu gün Türkler, Irak'ın kuzeyinde Telafer, Musul, Erbil, Altunköprü, Kerkük, Kadir-kerem, Tavuk, Tuzhurnatu, Kifri, Karatepe, Hanekin ve Mendeli'ye kadar devam eden coğrafi şerit üzerinde yaşamaktadır. Ayrıca Bağdat'ın Kâzimiye kısmında, daha güneyde Kerbelâ, Necef ve Kûfe'de Güney Azerbaycan'dan göçmüş Türkler bulunmaktadır. (Demirci, 1990: 13) 1959'daki katliamdan kaçan bazı Türkler de, güneye özellikle Bağdat'a yerleşmişlerdir.

2. Irak'ta Türkçenin statüsü:

Türkçe, VII. yüzyılda Irak'ta kısmî bir konuşma dili olarak kullanılmaya başlanmış ve daha sonraki göçlerle yayılma ve kullanılma alanını genişletmiştir. XV. yüzyılda Karakoyunlular döneminde devlet dili olarak kabul edilmiş, Safevî ve Osmanlı dönemlerinde ise kültür ve edebiyat hayatının en vazgeçilmez dili olmuştur. XX. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşanan siyasî gelişmelerin ardından da azınlık dili haline gelmiştir.

Türkçenin azınlık dili hâline geldiği dönemi takiben 1925 yılında çıkarılan ilk anayasa hem Arapça hem Türkçe olarak yayımlanmıştır. 1931 yılında çıkarılan yerli diller yasasıyla Türklerin yaşadığı bölgelerde eğitimin Türkçe olacağı ve mahkemelerde yargılamanın Türkçe yapılacağı belirtilmiş, ancak 1933'te anayasaya son şekli verilirken resmî dilin Arapça olduğu ifade edilmiştir. 1936 yılından itibaren de Türkçe ile ilgili haklarda gerilemeler başlamıştır.

14 Temmuz 1958'de monarşinin devrilmesinin ardından Türkler Irak'taki üç aslı unsurdan biri kabul edilmiş, Türkçe eğitim ve yayın serbest bırakılmıştır.

1970'te Komuta Konseyi, Türkçe yayımlanacak haftalık siyasî bir gazete ile aylık bir edebî derginin çıkmasına ve Türkmen Yazarlar Birliği'nin kurulmasına izin vermiştir. Ancak 1971 yılından başlayarak kâğıt üzerinde kalan bu haklar birer ikiye geri alınmıştır. (Saatçi, 1997: 153-155)

1991'de başlayan Amerikan müdahalesi, Irak'ın kuzeyini fiilen merkezî yönetimin kontrolü dışına çıkarmıştır. 2003 işgaline kadar süren bu dönemde, başta Kerkük olmak üzere Türkçe eğitim-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

öğretim veren okullar ve Türkçe gazete-dergi ve radyo-televizyon yayınları, artık daha rahat bir aşamaya gelmiş görünmektedir.

3. Irak Türk edebî dilinin dayanakları:

3.1. Ağızlar:

Irak Türk ağzları, Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türklerine dayanır. Türkiye'deki Erzurum, Urfa ağzlarına ve Güney Azerbaycan Türkçesine yakındır. (Bayatlı, 1990: 6)

Irak Türk ağzlarında II. teklik şahıs eki **-ñ** Kerkük ağzında **-v**, Bayat ağzında **-y** olmuştur: *geldiv / geldiy* gibi.

II. teklik şahıs iyelik ekinde de **eliñ** > *eliv / eliy* örneklerinde olduğu gibi aynı durum görülür.

Erbil bölgesinde ise Kıpçak tesiri olarak **-g->-c-** değişmesi vardır. (Şahbaz, 1979; Haydar, 1979: XII)

Genel özellikleri açısından değerlendirildiğinde Erbil, Kerkük ve diğer Türkmen yerleşim merkezlerinde kullanılan ağzları, Türkiye Türkçesinden çok Azerbaycan Türkçesine dahil etmek mümkündür. (Saatçi, 1997: 155-156)

Irak Türk ağız edebiyatı Arzu ile Kamber Hikâyesi ve masallarıyla yazılı edebiyatın hikâye ve roman türüne, mani ve hoyratlarıyla da şiir türüne kaynaklık etmiştir. Bu eser ve türler aynı zamanda Türkiye'nin doğu ve güneydoğu bölgeleri ile Azerbaycan sahasında da bilinmekte ve anlatılmaktadır. (Ketene, 1990) Irak Türk yazılı edebiyatına kaynaklık eden bu tür eserler, söz konusu özellikleriyle Irak Türk edebiyatını Türkiye ve Azerbaycan edebiyatlarına hem dil hem de tür ve tema bakımından yakınlaştırmaktadır.

Genel olarak Irak Türklerinin ağız özelliklerini yazılı edebiyata aksettirmedikleri kanaati yaygındır. Ancak günümüz Irak Türk şairleri, hoyrat ve mani gibi ağız edebiyatına ait edebî türlerde verdikleri eserlerde bölge ağzını kullanmışlardır. Hikâye, roman, makale, gezi yazısı gibi çağdaş nesir türlerinde ve çağdaş edebiyat akımlarına bağlı olarak yazdıkları şiirlerde Türkiye Türkçesini tercih etmişlerdir. ((Ercilasun, 1993: 113; Zülfikar, 1996: 727-740)

Azerbaycan'da Prof. Dr. Gazanfer Paşayev'in çalışmalarıyla bir ölçüde ortaya konulan Irak Türklerinin ağız özellikleri hakkında Türkiye'de bir çok akademik çalışma yapılmıştır. Başlıcaları şunlardır:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

Choban Khıdır Haydar, **Irak Türkmen Ağzları**, (Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul 1979),

Hüseyin Hasan Şahbaz'ın **Kerkük Ağzı**, (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Edebiyatı Bölümü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1979),

Hidayet Kemal Bayatlı, **Halk Şiirinde Irak Türkmen Ağzı Dil İncelemesi**, (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Edebiyatı Bölümü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1979; yayın: **Irak Türkmen Türkçesi**, TDK yay., Ankara 1996),

Muhsin Kevser Nuri, **Erbil ve Amirli Ağzları**, (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Edebiyatı Bölümü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1987),

Önder Saatçi, **Kerkük, Diyarbakır, Şanlıurfa ve Harput Ağzlarının Fonetik ve Morfolojik Mukayesesi**, (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1999).

Ayrıca Saadettin Buluç'un Irak Türk ağzlarından **Tellâfer** (TDAY Belleten 1973-1974, s.49-57), **Hanekin** (I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi, İstanbul 1973; yayın: İstanbul 1979, s.600-603), **Mendeli** (Bilimsel Bildiriler 1972; yayın: Ankara 1975, s.181-184) ve **Erbil ağzı** (III. Milletlerarası Türkoloji Kongresi 1979) ile **Irak Türk Ağzlarının Bazı Ses Özellikleri Üzerine** (I. Millî Türkoloji Kongresi 1978) çalışmaları bulunmaktadır.

Son olarak Kerkük Türkçesinin söz varlığı, Habib Hürmüzlü'nün **Kerkük Türkçesi Sözlüğü**, (Kerkük Vakfı yay., İstanbul 2003) adlı eseriyle ortaya konulmuştur.

3.2. Alfabe:

Irak Türkleri arasında Osmanlı döneminde Türkiye'de olduğu gibi Arap alfabesi kullanılmış, ancak 1928'de Türkiye'nin Lâtin alfabesini kabul etmesinin ardından, dil ve kültür alanında tam bir bütünlük içinde oldukları Türkiye'yle olan beraberliklerini sürdürebilmek amacıyla Irak Türkleri de Lâtin alfabesine geçmek için bir çok kez teşebbüste bulunmuşlardır.

Bu çabaların sonunda Irak yönetimi 7439 sayı ve 27.5.1964 tarihli kararıyla Irak Türklerine Lâtin harfleriyle yayın yapma izni vermiştir. Bu karardan sonra *Kardaşlık* dergisinin *Buket* adıyla çıkan bölümü 1964 yılındaki 4. sayısından itibaren Lâtin harfleriyle çıkmaya başlamış, ancak yönetim 28506 sayı ve 2.10.1971 tarihli kararıyla Irak Türklerinin Lâtin harfleriyle yayın yapma iznini kaldırmıştır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

Bunun üzerine Irak Türk aydınları, Arap alfabesinin Türkçenin yapısına uygun hâle getirilmesi için bir *Türkmençe Alfabe* (Bağdat 1971) hazırlamışlar ve Türkçenin Arap alfabesiyle yazımına yeni bir imlâ düzeni getirmek istemişlerdir. Bu alfabede;

- a) Türkçe kelimelerle ilgili olarak bütün ünlülerin gösterilmesi,
- b) ünlülerde kalınlık incelik, ünsüzlerde benzeşme kurallarına uyulması,
- c) kalınlık incelik uyumu bakımından **sad** ve **kaf** harflerinin korunması,
- ç) **sağır kef**'in alfabeden çıkarılması,
- d) yuvarlak ünlüler için **vav** harfine yeni işaretler eklenmesi,
- e) Arapça ve Farsça kelimelerin ise orijinal imlâsıyla yazılması kuralları getirilmiştir.

Lâtin alfabesi gibi, bu yeni imlâ kuralları da fazla bir uygulama imkanı bulamamıştır. (Tokatlı, 1993: 347-350) Bu sebeple Irak Türkleri bugün de klasik Arap alfabesini kullanmaya devam etmektedir. Ancak son dönemde okullarda yeniden Lâtin alfabesiyle öğretim başlamıştır.

3.3. Türkçe eğitim öğretimi:

Irak'ta Türkçe eğitim Osmanlı dönemine dayanmaktadır. Irak Türkleri bu dönemde mahalle mektepleri ve selâtin camilerindeki külliye ve medreselerde klâsik medrese eğitimi yapmışlardır. 1890 yılında yapılan bir tespite göre Musul vilâyetinin Musul, Süleymaniye ve Kerkük sancaklarında 107 sıbyan mektebi (ilkokul), 3 rüştiye (ortaokul), 65 medrese bulunmaktaydı. Daha sonra bu okullara bir sanayi mektebi ve beş sınıflı bir sultanî (lise) ilave edilmiştir.

1918'de başlayan İngiliz işgalinden sonra, 1930-1931 öğretim yılına kadar Türk bölgelerindeki ilk ve orta okullarda Türkçe öğretim devam etmiştir. Bu dönemde Türk okullarının eğitim-öğretim müfredatı tarih dersi hariç Türkiye'dekiyle aynıdır. Ayrıca bu okulların öğretmen ve ders kitabı ihtiyacı da Türkiye'den karşılanmıştır. Irak Kraliyet Anayasası'nın 14. maddesi, Yahudi ve Hıristiyanlar da dahil bütün diğer azınlıklar gibi, Türklere de kendi ana dilleriyle eğitim hakkı vermesine rağmen, 1930 yılında İngiltere-Irak anlaşmasıyla yarı muhtariyet öngörülünce, 1931 yılında Kerkük hariç bütün Türk bölgelerinde Türkçe öğretim tamamen yasaklanmıştır. (Esin, 1976: 1128-1129) Kerkük'te ise haftanın belli

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

saatlerine sıkıştırılan Türkçe öğretim, 1937 yılından sonra bütünüyle kaldırılmıştır.

Bu yasaklar Irak Türklerini mahalle mekteplerine yöneltmiş, ancak Arapça eğitim veren okulların artması mahalle mekteplerinin tarihe karışmasına zemin hazırlamıştır. Baas Partisi'nin 24 Ocak 1970'te yayımladığı Irak Türklerine bazı kültürel haklar veren bildiride, Türk bölgelerindeki ilkokullarda Türkçe eğitim yapılabileceği bildirilmiştir.

Bu gelişme Irak Türklerini çok memnun etmiş, sadece Kerkük'ün merkezinde 64 Türk ilkokulu açılmış ve bir komisyon marifetiyle bu okullar için Türkçe ders kitapları hazırlanmıştır. Ancak son anda Devrim Konseyi kararından dönerek bu okullarda Türkçe öğretim yapılmasına izin vermemiştir. (Tokatlı, 1993: 349-355)

1991'den sonra Irak'ın kuzeyinde doğan yönetim boşluğu, Iraklı Türklere pek çok sıkıntı getirmekle birlikte bazı kültürel fırsatlar da sağlamıştır. Bu bölgede faaliyet yürüten Türk partileri, *Doğuş*, *Yunus Peygamber*, *Fuzûlî*, *Gökbörü*, *Kerkük*, *Selçuk*, *Karakoyunlu*, *Türkmeneli*, *Oğuzhan*, *İmadiddin Zengi*, *Atabek*, *Garibi*, *Karaoğlan ilkokullarını* ve *Doğan Lisesi*'ni açmışlardır. Sayıları ve öğrencileri gün geçtikçe artan bu okullarda ilköğretimden liseye kadar bütün kademelerinde Türkiye Türkçesi ve Lâtin alfabesiyle eğitim öğretim yapılmaktadır.

Okuma yazma oranının % 58 seviyelerinde olduğu Irak'ta bütün engellemelere rağmen, en eğitimli sosyal grubu Türkler oluşturur.

3.4. Basın ve yayın:

Irak'ta çıkan ilk gazetenin 1869'da Arapça ve Türkçe yayımlanan *Zevra* veya 1816'da yayımlanan *Jurnal Irak* olduğu yolunda görüşler vardır. (Küzeci, 2008: 73-74) Ancak günümüze, *Jurnal Irak*'la ilgili belge ulaşmadığı halde, *Zevra* 11 Mart 1917 tarihine kadar 48 yıl boyunca devam etmiştir. Bağdat'ta *Zuhur* ve *Beyne'n-Nehreyn*, Musul'da *Musul* ve *Çenebaz*, Basra'da *İkaz* ve *Tehzip* gazetesi yayımlanmıştır. Ayrıca Arapça-Türkçe çıkan bir de dergi bulunmaktadır. Kerkük'te haber ağırlıklı *Ajans Jurnalı* önemli bir yere sahiptir. 1911'den itibaren *Havadis* gazetesi ve *Maarif* dergisi de yayımlanmıştır. Basra'da ise 1889 yılından itibaren *Basra* gazetesiyle birlikte toplam 12 gazete çıkmıştır.

Osmanlı döneminde 1869-1917 yılları arasında Bağdat'ta 51 gazete, 11 dergi, Basra'da 16 gazete, Musul ve Kerkük'te 6 gazete ve

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

2 dergi olmak üzere toplam 87 süreli yayın çıkarılmıştır. (Küzeci, 2008: 75)

Türk yayıncıların da görev yaptığı bu gazete ve dergilerde Türkçe bölümler yer almıştır.

Türklerin azınlık durumuna düştüğü dönemden itibaren Kerkük'te *Afak*, *Beşir*, *Gâvurbağı*, *İleri*, *Necme*, *Teceddüd* gazete ve dergileri Türkçe veya Türkçe-Arapça olarak yayımlanmıştır. (Terzibaşı, 2005: 18-151)

1958 ihtilalinden sonra Bağdat'ta kurulan Türkmen Ocağı, *Kardaşlık* adıyla yarısı Türkçe yarısı Arapça yayımlanan bir dergi çıkarmıştır.

17 Temmuz 1968'de iktidara gelen Baas Partisi, 24 Ocak 1970'te Türklere yeni kültürel haklar veren bir bildiri yayımlayınca, *Kardaşlık* dergisine ilaveten Irak Tanıtma Bakanlığı'na bağlı Türkmen Kültür Müdürlüğü *Yurd* adıyla haftalık bir dergi ve Türkmen Edebiyatçılar Birliği, *Birlik Sesi* adıyla aylık edebiyat ve kültür dergisi çıkarmaya başlamıştır. Bu dergilerin ikisi de resmî makamların gözetiminde Bağdat'ta yayımlanmaya devam ederken, 1977'de Devrim Konseyi, Türkmen Ocağı'nı kapatmış ve *Kardaşlık* dergisinin yayını durdurmuştur.

20. yüzyılın Irak Türk edebiyatının sözcülüğünü başlangıçta *Kerkük* gazetesi ve *Afak* dergisi gibi yayın organları yapmış, daha sonra bu misyonu *Beşir* gazetesi, 1961 yılından sonra da *Kardaşlık* dergisi üstlenmiştir. (Akkoyunlu, 1992: 586-596) Tabii diğer dergi ve gazetelerin de belli ölçülerde Türkçenin bir edebiyat ve kültür dili olarak devam etmesine katkıları olmuştur.

Yurd ve *Birlik Sesi* dergileri ise, 1992'de başlayan ambargoyla sarsılmışlar, *Birlik* dergisi yayınına ara vermek zorunda kalırken, *Yurd* dergisi önce aylık olarak çıkmış, 2000 yılından sonra da 15 günlük aralarla yayın hayatını sürdürmüştür. Irak'ta yayımlanma şansını yitiren *Kardaşlık* dergisi, 1998 yılından beri Kerkük Vakfı tarafından Türkiye'de devam ettirilmektedir. 53 sayı çıktıktan sonra yayın hayatından çekilen *Birlik Sesi* dergisi ise, 2002 yılı haziran ayında Bağdat'ta *Türkmen Yazarı* adıyla yeniden yayın hayatına girmiştir.

Bugün Türkiye'de yayımlanan *Kardaşlık*, *Altunköprü*, *Kekük* dergileri Irak Türklerinin dâvâsı ve edebiyatıyla ilgili yayın yapmaktadır.

İsviçre'de Nusret Merdan'ın yönetiminde çıkan *Sümer* ve *Mezopotamya* dergileri de Irak dışında eser veren Iraklı Türk yazar ve

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

şairlerinin eserlerini Türkiye Türkçesi ile yayımlamaktadır. (Ziya, 2008: 80-81)

Irak'ta Türkçe radyo yayını, ilk kez 1 Şubat 1959 tarihinden itibaren pazar günleri yarım saat süreyle yapılmıştır.

18 Kasım 1967'de kurulan *Kerkük TV* ise, Kuzey Irak'ta izlenebilecek şekilde içinde Türkçenin de bulunduğu dört dilde televizyon yayını yapmaktadır. (Küzeci, 2008: 76)

1995'te Irak Türkmen Cephesi'nin organize olmasının ardından Erbil'de Türkmeneli Televizyonu, Süleymaniye'de Yeni Kuşak Radyosu ve Televizyonu, Kifri'de Türkmeneli Radyosu Türkçe yayınlarını sürdürmektedir. (Küzeci, 2005: 26)

3.5. Türkçe bilinci ve edebî dil çalışmaları:

Irak Türkleri arasında Türkçe, Türk kimliğinin ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmiştir. Sıdk Bende Gafur bir hoyratında;

Kerküklüyem siz bilin

Keserem duşman dilin

Neft töküp yandırarsalar

Terk etmem Türkman dilin (Terzibaşı, 1975: 264) demektedir.

Hicri Dede de,

Ben müftehirem millî lisanımla cihânda,

Öz postumu yüz atlas-ı elvâna değişmem diyerek Türkçeye bağlılığını ifade eder. (Saatçi, 1997: 395)

Aslında bu inanç ve kararlılığın ardında bu coğrafyada bin yıldır Türkçenin çok etkin ve güçlü bir dil olması bulunmaktadır. Özellikle Bağdat ve Musul bölgesi, XV. yüzyıldan itibaren Türk dilinin en etkili olduğu topraklar arasında yer almaktadır. Bu kültürle yetişmiş yazar ve şairler Türkçeyi bir edebî dil olarak da ele almış ve Türkçe üzerinde önemli değerlendirmeler ve çalışmalar yapmışlardır.

Kerküklü şair ve yazar Bedri (1743-1821), *Edebî Risale* adlı eserinde Türkçenin gücü üzerinde durur ve dilimizin ifade özelliklerini Arapça, Farsça başta olmak üzere diğer dillerle karşılaştırır. Sözgelimi yüz güzelliğinin sıfatları hakkında bilgi verirken Türkçe, Arapça ve Farsçada “yüz” için kullanılan adlandırmaları ve sıfatları değerlendirir. (Saatçi, 1997: 332-335)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

Kerküklü Sâfi (1809-1898) *Lügat-ı Türkiyye* adlı 3 bin kelimelik bir sözlük ve *Emsile* adlı bir atasözleri sözlüğü yaparak Türkçenin söz varlığı ve ifade dünyası üzerinde çalışmalar yapmıştır. (Saatçi, 1997: 355)

Ahmed Medenî Efendi (Kerkük 1889-1940) ise, Türkçe-Osmanlıca tartışmalarına katılarak “Osmanlı Lisanı” başlıklı yazısında bu dili şöyle tanımlar: “Lisan-ı Osmanî, aslı Türkçe olarak Arabî, Farişî olmak üzere iki cesim koldan tereküb eder. Munzamı kelimat-ı ecnebiyeden ibarettir. Bu lisan vâsi’ bir de edebiyata mâliktir.”

Daha sonra konuşma ve yazı dili arasındaki farkı eleştiren yazar, “Lisanımız bir zaman o kadar muğlak ve karışık olmuştu ki, bir âdemin öz lisanını anlaması âdeta bir hüner ve meziyet sayılmağa başlamıştı. Daha düşünülmemişti ki, bir şeyi demek ne ise, yazmak da yine odur. Onun aynıdır. Yani lisan-ı tekellüm ile lisan-ı ketabet birbirinden asla farklı değildir.” diyerek konuşma dilinin yazı dili haline gelmesini savunur. (Saatçi, 1997: 410)

Ata Terzibaşı ise konuşma ve yazı dili arasındaki ilişkiyi bir başka açıdan değerlendirir: “Bizim Türkmen şivesi, Türk şivesinden ve yazı dilinden azıcık uzak kalmışsa da bunu, başka milletlerin çeşitli lehçe farklarıyla kıyas edersek, pek önemsiz görürüz” der. Genel Türkçenin durumunu Arapçayla karşılaştıran Ata Terzibaşı, Kur’an-ı Kerim’in Araplar için ortak bir dil yarattığını ve bu ortak dilin günümüzde de Arapça kullanan toplulukları dil bakımından birleştirdiğini ifade eder. Genel Türkçe için de böyle bir kutsal ana kitap gerektiğini ve bu kitabın *Dede Korkut Kitabı* olabileceğini belirtir.

Bir başka yazısında ise dilde sadeleştirmenin kısa bir sürede gerçekleşmeyeceğini, dili bozma ve diğer Türk dili kollarından uzaklaştırma riskini göz önüne almak gerektiğini anlatır. (Saatçi, 1997: 445-447)

Osmanlı döneminde, Anadolu’da olduğu gibi, Irak Türk edebiyatında da şairlerin büyük bir bölümü Türkçe yanında Farsça ve Arapça şiirler de kaleme almışlardır. Hatta bazı şairler Arapça, Farsça yazdıkları şiirleriyle bu dillerin edebiyatlarında önemli bir yere sahip olmuşlardır.

Günümüzde ise, Nesrin Erbil (Erbil 1934) Türkçeden başka İngilizce şiirler de yazmış ve Amerika’da yayımlanan İngilizce şiirleriyle dikkat çekmiştir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

Diğer Türkmen yazar ve şairlerinin büyük bir bölümü eğitim-öğretimde ve sosyal hayatta sürekli Arapça ile yüz yüze kaldıklarından ve Türkiye'yle irtibatları sınırlı olduğundan Türkiye Türkçesiyle yazdıkları eserlerde bazen bölge ağızlarına ait kelimeleri veya Arapça ifadeleri kullanmakta yahut da dil yanlışları yapmaktadır.

Hikâyeci Haşim Kasım Salihi'nin (Kerkük 1927) **Saime Abla** (İlk Adımlar, Bağdat 1975, s.30-33) adlı hikayesinden seçilmiş bir bölüm bu konuda ilginç bir örnek teşkil etmektedir:

Saime abla da her halde bu gençten hoşlanmış olmalı ki onunla alakadar olmağa başladı: Ne yapıyorsunuz? Nerede oturuyorsunuz? Mahmud ise tatlı bir dille cevap veriyor. Ve ne yaptı ise yapmış kendini Saime ablanın gözüne giritmiş.

... Bir müddet sonra Mahmud yalnız çıkmağa başladı. Hele gece hayatına dalmağa başladı ve eğlence yerlerine ayak açmış. Hele her gece bol bol para harcıyor. Saime Hanım da sırf Mahmud'u razı etmek için her türlü fedakârlığı yapıyor ve hiçbir şeyde taksir etmiyor. (Saatçi, 1997: 455-456)

4. Irak'ta Türk Edebî dilinin tarihî gelişimi:

Tarihî gelişimi itibariyle Anadolu ve Azerbaycan'da gelişen ortak Batı Türkçesi edebiyatının bir parçası olan ve 1926'dan sonra bir azınlık edebiyatı haline gelen Irak Türk edebiyatında verilen eserler yazıldığı edebî dile göre dört bölümde ele alınabilir:

4.1. XIV.-XVI. yüzyıllar arasında Azerbaycan Türkçesiyle verilen eserler,

4.2. XVI.-XX. yüzyıllar arasında Osmanlı Türkçesiyle verilen eserler,

4.3. XX. yüzyılda mahallî ağızlarla verilen eserler,

4.4. XX. yüzyılda Türkiye Türkçesiyle verilen eserler.

4.1. Batı Türkçesinin yazı dili hâline geldiği XIII.-XV. yüzyıllar arasında birden fazla ağız tercihinin bir arada yürüdüğü bir dönem yaşandığı bilinmektedir. Anadolu'nun iç bölgesinde yaşayan Kadı Burhaneddin, doğusunda yaşayan Kadı Darir ve hayatının büyük bir bölümü Herat ve Semerkant'ta geçen Şeyh Kasım Envar gibi, Irak'ta yetişen Seyyid Nesîmî ve Fuzûlî de eserlerinde daha sonra Azerbaycan yazı dilinin esasını oluşturacak olan ağız özelliklerini kullanmıştır. (Hey'et, 1993: 23-62)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

Bağdat civarında Nesîm karyesinde doğan ve bu sebeple **Nesîmî** mahlasını alan şair milliyeti hakkında,

Arab nutku tutulmuşdur dilinden

Seni kimdir diyen kim Türkmen sen (Ayan, 1990: 19, 271) demektir. Ayrıca Âşık Çelebi onun hakkında *Türkmaniyü'l-cins*, yani Türkmen cinsindedir, bilgisini verir. Kullandığı dil ise Irak Türklerinin konuşma dili gibi, Azerbaycan Türkçesine yakındır. Özellikle Türkiye ve Azerbaycan Türkçelerini birbirinden ayıran yeterlilik yapısında *gelebilmem* şeklinde –e zarf-fiili ve *bil-* yardımcı fiilini kullanır. Ayrıca geniş zamanın olumsuz çekimini de Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi *sığmazam* şeklindedir. (Kürkçüoğlu, 1985: VII)

Fuzûlî'nin yaşadığı çağda da Irak Türk şairleri bugün Azerbaycan'da kullanılan Türkçeye yakın bir dille yazmaktaydılar. Bağdat ve civarında XV. yüzyıl sonu ve XVI. yüzyılın ilk yarısında Azerbaycan edebiyatının büyük simaları yetişmiştir. (Karahana, 1989: 59-60)

Aslında Irak'taki Türk edebiyatı tarih boyunca Azerbaycan'la Anadolu sahası arasında geçiş alanı olmuştur. Çünkü bugün de Irak coğrafyasında Azerbaycan Türkçesine yakın bir ağız kullanılmaktadır. Zaten Baas rejimi Türkiye ile ilişkileri yasaklayınca 1960'larda yeniden Azerbaycan edebiyatına bir yöneliş başlamıştır. (Ziya, 2008: 80)

4.2. Irak'ın, Kanunî Sultan Süleyman döneminde 1534 yılında Osmanlı toprağı haline gelmesiyle birlikte, Osmanlı Türkçesi bu toprakların resmî dili haline gelmiştir. Artık karakteristik imlâ özellikleri standartlaşmış olan Osmanlı Türkçesi, diğer Osmanlı sahası şairleri gibi, Irak'ta yetişen Türk şairlerinin de yazı dili olmuştur.

Osmanlı dönemi şair tezkirelerinde Bağdat doğumlu 35 şair adına rastlanmaktadır: Abdülaziz Efendi (öl.1737), Ahmed Zarif, Âteşî, Aysî (16.y.y.), Aziz (öl.1834), Baharî, Basîrî (öl.1534-35), Cevherî, Faik, (öl.1814-15), Fazlî, Fikrî, Fuzûlî (öl.1534-35), Hakîkî, Hâlî, Hurremî, Hüseyinî (öl.1577), İlmî (öl.1611-12), İsmet (1750-1807), Kılıç Bey, Mehdî, Muradî, Murtaza (öl.1720), Nesîmî (14.y.y.), Rûhî (öl.1605), Sâdık, Sadrî, Seyyid Abdülfettah Şefkat, Şefkat, Şemsî, Valihî, Vâsîf (öl.1806), Yahya (öl.1688), Zayî, Zihnî.

Bağdat dışında Kerkük'te yetişen Abdurrahman Rahmî, Abdürrezzak Efendi ve Nevres (öl.1761)'in; Kerbela'da yetişen Kelâmî'nin; Musul'da yetişen Behcet (öl.1783), Nadirî ve Samî

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

(öl.1668)'nin adlarına ve eserlerine tezkirelerde yer verilmiştir. (İpekten-İsen vd., 1988)

Nesîmî ve Fuzûlî Irak'ta yetişmiş olmalarına ve Azerbaycan Türkçesiyle eserler vermelerine rağmen bütün Türk edebiyatının en önde gelen zirvelerindedir. Ayrıca Osmanlı dönemi Irak Türk edebiyatının XVI. yüzyıl şairlerinden Bağdatlı Rûhî, Nevres-i Kadim ve Ahdî, XIX. yüzyıl şairlerinden Erbilli Garibî, Şeyh Faiz, Safî, Kâbil, Şeyh Rıza da dikkate değer eserler vermiştir.

4.3. Irak'ta yetişen Türk şairlerinin hepsinde bu bölgenin mahallî ifâdeleri ve kültür özellikleri belli ölçülerde görülmektedir. Ancak Irak'taki mahallî edebiyatın ilk önemli ismi **Hicrî Dede**'dir (1908-1952). *Kerkük Hatıratı* isimli eserinde divan ve halk edebiyatı tarzını ustaca birleştirmekle kalmamış, mahallî ağız ve kültür özelliklerini de başarıyla yansıtmıştır.

Yerlidir aslı, metâ'ı, tab'ı, hariçten değil

Ger kusûru var ise Kerküklüdür Hicrî Dede mısraları onun mahallîlik anlayışını açıkça ortaya koyar. (Saatçi, 1997: 160) Şair, aruzla yazdığı şiirlerinde Osmanlı Türkçesini, mani ve hoyratlarında Kerkük ağızını kullanır.

Hicrî Dede ile başlayan bu gelenek daha sonra da devam etmiş ve halk şiiri tarzında, özellikle mâni ve hoyrat türlerinde yazan şairler genellikle eserlerini ağız özelliklerine uygun olarak kaleme almıştır.

Geçeriğ yüzbin ili (yılı)

Terk etmeriğ bu dili

Irak Türkü Türmanığ

Dünyada herkes bili diyen Mustafa Gökkaya (Kerkük 1910-1983) gibi; Osman Mazlum (Kerkük 1922-1995), Ali Marufoğlu (Tuzhurmatu 1927), Nasih Bezirgân (Kerkük 1927-1990), Mehmet İzzet Hattat (Kerkük 1929-1991) ve Felekoğlu (Telafer 1929) da mani ve hoyrat tarzında yazdığı şiirlerinde Kerkük ağızını kullanmıştır. (Saatçi, 434-461)

4.4. 1918'de Irak'ın Türk hakimiyetinden çıkmasına rağmen, Iraklı Türk şair ve yazarları, Türkiye'deki bütün edebî gelişmeleri yakından izlemeye devam etmiştir.

XX. yüzyılın başlarında yetişen Zeynelabidin, Baha, Rauf Görkem gibi bazı şairler Servet-i Fünûn ekolünün etkisi altında kalmıştır. (Saatçi, 1997: 159) Daha sonra Türkiye'de gelişen serbest

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

şiiir anlayışı da yakından izlenmiştir. İzzettin Abdi Beyatlı, Yahya Kemal Beyatlı hayranlığını şairin ölümü üzerine yazdığı şiiirine taşımıştır:

Dün çıktı gene bir sefere bir gemi sessiz

Ey yolcu olan şairimiz gittin hevesiz

Tevfik Celal Orhan ise Beş Hececiler'in, en çok da Orhan Seyfi Orhon'un etkisi altında kalmıştır. (Saatçi, 1997: 161, 441)

Fakat 1958 ihtilâli başta olmak üzere bir biri ardına gelen siyasî ve sosyal hareketler Türkiye-Irak ilişkilerini zora soktuğu gibi, Iraklı şairlerin Türkiye Türkçesini kullanma isteğini de engellemiştir.

1960'lı yıllarda Türkmençe bölümü açılan Bağdat Radyosu'nun Türkçe yayın yapmaya başlaması, yayın dilinin yazı dili mi yoksa konuşma dili mi olması gerektiği konusunda tartışma başlatmıştır. Ancak 7 Mayıs 1960'ta Türkmen Kardeşlik Ocağı'nın kuruluşu ve Kardeşlik Dergisinin çıkması dilde sadeleşme politikasını ön plana çıkarmıştır. Hıdır Lütfi, Molla Sabir gibi yaşlı kuşaktan şairlerin katılmamasına rağmen şiiirde geleneği savunan Ata Terzibaşı ve serbest şiiiri savunan Abdülhekim Rejioğlu dil konusunda aynı anlayışta birleşmişler ve sade bir Türkiye Türkçesini edebî dil haline getirmişlerdir. (Saatçi, 1997: 162-163)

Şiiir gibi, Irak'ta gelişen hikâye ve roman da kaynağını Anadolu'dan almıştır. İlk yayımlanan hikâye 1869'da Bağdat'ta basılan Ahmet Mithat Efendi'nin *Kıssadan Hisse* adlı eseridir. İkinci olarak Kerküklü Mahmut Nedim'in 43 sayfalık *Mübâreze-yi Aşk* adlı kitabı yayımlanmıştır. 2 Mart 1935'te yayımlanmaya başlayan İleri gazetesinde Fehmi Arap Ağa'nın bir kaç hikâyesi çıkmıştır. 1951 yılında ise aynı yazarın *Tarih-i Ceraimde Eşsiz Bir Olay* adlı hikâyesi kitaplaştırılmıştır.

Kardeşlik dergisinde ilk yayına başladığı 1 Mayıs 1961'den 1 Temmuz 1968'e kadar 18 hikâye neşredilmiştir. Irak'ta çıkan değişik gazete ve dergilerde ise 18 Haziran 1970'ten 15 Haziran 1988'e kadar 140 hikâye çıkmış ve 4 roman tefrika edilmiştir. (Benderoğlu, 1995: 17-26)

İlk roman 1950'de Türkmen Kültür Müdürlüğü tarafından basılan Abdülhüseyin Orman'ın *Göktepe* adlı eseridir. Daha sonra Adnan Sarıkâhya'nın *Oğullarım* adlı romanı Yurt gazetesinde tefrika edilmiş, Hazma Hamamcı'nın *Cennet Öküzleri, Yitik ve Sırmalı Pabuç* adlı iki romanı yine aynı gazetede yayımlanmış ve ardından kitap olarak çıkmıştır. Ayrıca *Yalımlar Gölgesinde* adlı eseri kaleme alan

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

Celal Polat'ı ve tek romanı bulunan Suphiye Halil Zeki'yi de sayabiliriz. (Köprülü, 2008: 86)

Şiirde çok sağlam bir geleneğe yaslanan Irak Türk edebî dili, nesirde bir az daha zorlanarak gelişme yoluna girmiştir. Hikaye ve roman dışında Abdülhakim Mustafa Rejioğlu *deneme*, Reşit Kâzım Beyatlı, Esat Hürmüzlü *düşünce yazısı*, Haşim Kasım Salihî *hikâye* türünde başarılıdır. (Akkoyunlu-Saatçi, 1991: 1-13) Son yıllarda gelişmeye başlayan tiyatro alanında ise Salah Nevres'in Muçala adlı eseri ve Mehmet Haşim Salihî'nin çalışmaları sayılabilir.

1991 Körfez Savaşı ve 2003 Amerikan işgalinin ardından Türkçe yayınlarda bir duraklama yaşanmıştır. Ancak Irak Türklerinin yeni şartlara göre organize olmalarının ardından Türkçe süreli yayınların ve kitap basımının artmaya başladığı görülmektedir. 1991-2003 yılları arasında 30 kadar kitap fotokopi yoluyla çoğaltılmış, bir o kadar kitap da baskıdan çıkmıştır. Bu kitapların büyük bir bölümü şiir veya akademik nitelikli çalışmalardır. Aynı dönemde 15 kadar bülten, gazete ve dergide şiirler, aktüel yazılar ve hikâyeler yayımlanmıştır. (Küzeci, 2003: 19-32)

Irak'ta Türkçe eser veren edebiyatçılar, bu ülkede rahat yazma imkanını kaybettikleri dönemlerde Türkiye'ye göç etmişlerdir. İlk kuşak olarak Haşim Nihat Erbil, Necmettin Esin, Ömer Öztürkmen; ikinci kuşak olarak ise Nefi Demirci, Ziyat Akkoyunlu, Suphi Saatçi, Mahir Nakip, Ümit Tokatlı, Ziyat Köprülü, Habib Hürmüzlü, Ekrem Pamukçu gibi bilim ve kültür adamları Türkiye'de Irak Türkleri ile ilgili eserler vermektedir.

5. Sonuç:

Türkçe, Irak coğrafyasının en köklü ve eski dillerinden biridir. Son 80 yıldır azınlık dili durumuna düştüğü bu ülkede; 1500 yıla yaklaşan bir günlük konuşma dili, 500 yıllık devlet dili, 600 yıllık bir yazı ve kültür dilidir.

Bu topraklarda kullanılan Türkçe, edebî dil olarak Türkçenin en büyük şairlerinin kaleminde zirveye ulaşmış ve tüm Türk dünyasında zevkle okunan eserlere kaynaklık etmiştir.

Irak Türkleri arasında kullanılan ağızlar, hem kültürel açıdan hem de ağız coğrafyası bakımından Azerbaycan Türkçesiyle Türkiye Türkçesi arasında bir geçiş ve bağlantı alanı oluşturmaktadır.

Özellikle Bağdat, Musul ve Kerkük, tarih boyunca Türkçenin en önemli merkezleri arasında yer almıştır. Başta Bağdat olmak üzere Irak defalarca viran olmasına rağmen Türkçe her dönemde küller arasından yeniden dirilip ayağa kalkmayı bilmiştir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

Bugün de maalesef Bağdat bir kez daha viran olmuştur. Diğerleri gibi bu son ateşi yakanlar da geldikleri yere dönecekler ve Türkçe bir kez daha yıkıntılar arasından yeniden doğacaktır.

KAYNAKÇA

- AKKOYUNLU Ziyat - SAATÇİ, Suphi (1991), **Irak Muasır Türk Şairleri Antolojisi**, KB yay., Ankara.
- AKKOYUNLU Ziyat (1992), “Irak Türkleri Edebiyatı”, **Türk Dünyası El Kitabı III**, TKAE yay., Ankara.
- ATEŞ Sönmez (1963), “Irak Türkmenleri Hakkında”, **Türk Kültürü**, yıl:I, S.5, Mart, s. 42-45.
- AYAN Hüseyin (1990), **Nesîmî Divanı**, Akçağ yay., Ankara.
- AYDIN Rabia Kocaman (2002), “Irak Türklerinin Sosyal Hayatı”, **Türkler**, C.20, Yeni Türkiye yay., Ankara.
- BAYATLI Aydın (1991), “Irak Türklüğünün Yakın Siyasî Geçmişi ve Bugünü”, **Türk Yurdu**, Mayıs, s.3-7.
- BAYATLI Hidayet Kemal (1990), “Irak Türkleri ve Kerkük Türkçesi”, **Türk Yurdu**, C.10, Eylül, s.5-8.
- BENDEROĞLU Abdullatif (1994), “Irak Türkmen Edebiyatında Şiir, Hikâye ve Roman, hzl. Y. Gedikli, **Kardaş Edebiyatlar**, S.29, s.27-33.
- BENDEROĞLU, Abdullatif (1995), “Irak Türkmen Edebiyatında Hikâye ve Roman (II.Kısım)”, hzl. Y. Gedikli, **Kardaş Edebiyatlar**, S.30, s.17-26.
- DEMİRCİ Nefi (1990), **Dünden Bugüne Kerkük (Kerkük’ün Siyasî Tarihi)**, İstanbul.
- DEVLET Nadir (1992), “Türk Dünyasının Demografik ve Ekonomik Yapısına Toplu Bir Bakış”, **Türk Dünyası El Kitabı I**, TKAE yay., Ankara.
- ERCİLASUN Ahmet Bican (1993), “Irak Türkleri Dil ve Edebiyat”, **Türk Dünyası Üzerine Makaleler-İncelemeler**, Akçağ yay., Ankara.
- ESİN Necmettin (1976), **Irak Türkleri**”, **Türk Dünyası El Kitabı**, TKAE yay., Ankara.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

- HAYDAR Choban Khıdır (1979), **Irak Türkmen Ağızları**, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul.
- HEY'ET, Cavad (1993), **Azerbaycan Edebiyatına Bir Bahış**, Bakı.
- HÜRMÜZLÜ Habib (2003), **Kerkük Türkçesi Sözlüğü**, Kerkük Vakfı, İstanbul.
- İPEKTEN H.- İSEN, M.- TOPARLI, R.- OKÇU, N.- KARABEY, T. (1988), **Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü**, KTB yay., Ankara.
- KARAHAN Abdülkadir (1989), **Fuzûlî Muhiti, Hayatı ve Şahsiyeti**, KB yay., Ankara
- KETENE Cengiz (1990), **Kerkük Halk Edebiyatından Seçmeler**, KB yay., Ankara.
- KOÇSOY Şevket (1991), **Irak Türkleri ve Türk Irak İlişkileri**, İstanbul.
- KÖPRÜLÜ Faruk Faik (2008), "Çağdaş Türkmen Edebiyatına Bir Bakış", **Kardeş Kalemler**, S.16, Nisan, s.83-87
- KÜZECİ Şemsettin (2005), **Türkmeneli Edebiyatı Körfez Savaşı Sonrası 1991-2003**, DGTYB yay., Ankara.
- KÜZECİ Şemsettin (2008), "Irak'ta Türk Yayıncılığı", **Kardeş Kalemler**, S.16, Nisan, s.73-79.
- KÜRKÇÜOĞLU Kemal Edip (1985), **Seyyid Nesîmî Dîvânı'ndan Seçmeler**, KTB yay., Ankara.
- ÖZKAN Nevzat (2002), **Türk Dilinin Yurtları**, Akçağ yay., Ankara.
- ÖZTÜRK Osman Metin (1999), "Irak: Yapısı ve Komşuları ile İlişkileri", **Kök Araştırmaları**, C.I, S.1, Bahar, s.167-185.
- SAATÇİ Suphi (1986), "Irak Türkleri ve Bugünkü Meseleleri", **Azerbaycan Dergisi**, yıl:34, S.234, Nisan, s.99-106.
- SAATÇİ Suphi (1996), **Tarihî Gelişim İçinde Irak'ta Türk Varlığı**, İstanbul.
- SAATÇİ Suphi (1997), "Irak (Kerkük) Türk Edebiyatı", **Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi C.6**, KB yay., Ankara.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

-
- ŞAHBAZ Hüseyin Hasan (1979), **Kerkük Ağzı**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Edebiyatı Bölümü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- TERZİBAŞI Ata (1975), **Kerkük Hoyratları ve Manileri**, Ötüken yay., İstanbul.
- TERZİBAŞI Ata (2005), **Kerkük Matbuat Tarihi**, Kerkük Vakfı, İstanbul.
- TOKATLI Ümit (1993), “Irak Türklerinin Türkçe Öğretim ve Alfabe Meselesine Kısa Bir Bakış”, **Türk Kültürü**, yıl:XXXI, S.362, Haziran, s.347-355.
- YAKUBOĞLU Enver (1976), **Irak Türkleri**, İstanbul.
- ZİYA Mustafa (2008), “Irak Türklerinin Sürgün Edebiyatı”, **Kardeş Kalemler**, S.16, Nisan, s.80-82.
- ZÜLFİKAR Hamza (1996), “Çağdaş Irak Türkmen Şiiri ve Şairleri”, **Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı V**, (Türkiye Dışı Çağdaş Türk Şiiri), S. 531, Mart 1996, s. 727-740.